

STRUKTURA AKTIVNOG STANOVNIŠTVA SR HRVATSKE KAO INDIKATOR STUPNJA NJENE GOSPODARSKE I DRUŠTVENE RAZVIJENOSTI

IVAN CRKVENČIĆ

Neke opće teorijske napomene

U znanosti je već prihvaćeno mišljenje da lokalni prirodni uvjeti nisu najvažniji za gospodarski razvoj nekog kraja. Isto je tako poznato da se regionalno nejednaki gospodarski razvoj ne može utvrditi samo gospodarsko-financijskim pokazateljima (indeksima). Sve se više ističe da kao indikator nejednakog gospodarskog i društvenog razvoja pojedinih regija treba uzimati strukturu aktivnog stanovništva pojedinih sektora djelatnosti.

Prvu podjelu gospodarskih djelatnosti u tri sektora izvršili su A. G. B. Fischer¹ i C. Clark². Njihova podjela na primarni, sekundarni i tercijarni sektor bila je, međutim, formalno-statističke naravi. U radovima J. Fourastiéa³ i P. Eislera⁴ navedena statistička podjela razrađena je u dinamičan teorijski mehanizam koji omogućava prognozu gospodarskih i društvenih procesa.

Suprotno Fischer-Clarkovoj statičkoj podjeli, Fourastiéova nema oštre granice sektora, jer se one s razvojem produktivnosti pomiču. Za ograničavanje sektora važna su dva kriterija: 1. intenzitet tehničkog napretka (mjereno produktivnošću) i 2. zasićenost, odnosno elastičnost potražnje. Prema Fourastiéu, primarni sektor karakterizira osrednji tehnički napredak i postojana potražnja, dok sekundarni karakterizira jak porast produktivnosti i relativno elastična (promjenjiva) potražnja. U tercijarnom sektoru produktivnost je konstantno slaba ili se samo slabo povećava, dok potražnja neprestano raste. U koliko bi, međutim, zbog nove

¹ Fischer A. G. B.: *The Clash of Progress and Security*, London 1935.

² Clark C.: *The Conditions of Economic Progress*, London 1940.

³ Fourastié J.: *Le grand espoir du XXe siècle*, Paris 1952. (njem. prijevod: *Die grosse Hoffnung des zwanzigsten Jahrhunderts*, Köln, 1969).

⁴ Eisler P.: *The Tertiary Sphere and Economic Growth in the USA*, *Eastern European Economics*, 1972, vol. X, No 3.

tehnologije rada produktivnost npr. neke djelatnosti tercijarnog sektora porasla, tada ona gubi karakter tercijarnog sektora i prelazi u sekundarni.

U skladu s navedenom dinamikom ekonomskog razvoja, mijenja se i udio zaposlenosti u gospodarskim granama. Promjene udjela zaposlenih u trima sektorima djelatnosti u toku industrijskog razvoja uvjetovane su zakonitošću ekonomskog razvoja. Navedeno teorijsko shvaćanje doводи do ideje o postepenom stvaranju tercijarnog društva.

Produktivnost primarnog sektora sve se više povećava zbog sve veće potražnje. I produktivnost sekundarnog sektora rast će brže. Suprotno tome, tercijarni sektor će zbog stalne relativno slabije produktivnosti karakterizirati »glad za tercijarnim«. Primarni i sekundarni sektor oslobađat će zbog toga sve više radnu snagu koju će trebati tercijarni. U potpuno razvijenom tercijarnom društvu do 85% aktivne radne snage radit će u tercijarnom sektoru.

Ovakvo sektorsko preslojavanje aktivnog stanovništva od znatnog je geografskog utjecaja. Preslojavanje doводи do daljnjeg prestrukturiranja u svim poljima gospodarskog i društvenog života, uključujući i potpunu preobrazbu strukture naselja i mrežu prometa. Stupanj i karakter sektorskog preslojavanja aktivnog stanovništva predstavlja sadržajni indeks za uočavanje stupnja socijalno-gospodarskog razvoja ne samo stanovništva određenog prostora, već i njegova cjelokupnog geografskog sadržaja⁵.

Iz navedenog teorijskog shvaćanja proizlazi zaključak da visok udio aktivnog stanovništva u primarnom sektoru karakterizira nerazvijena društva, a visok udio zaposlenih u tercijarnom sektoru karakterističan je za razvijena društva. Razvoj se vrši od primarnog preko sekundarnog sektora, pa je udio zaposlenih u pojedinim sektorima djelatnosti odraz stupnja do kojeg je određena sredina u svom razvoju odmakla od tradicionalne agrarne proizvodnje i njome uvjetovana načina života, odnosno odraz stupnja društveno-ekonomskog razvoja određene sredine.

Struktura aktivnog stanovništva jugoslavenskih republika i autonomnih pokrajina i stupanj njihova gospodarskog razvoja

Polazeći od navedenih teorijskih postavki, u daljem dijelu ovog rada pokušat ćemo na osnovi strukture aktivnog stanovništva triju sektora djelatnosti odrediti stupanj koji su u svom razvoju — od agrarnog prema tercijarnom društvu — postigle pojedine jugoslavenske republike i autonomne pokrajine. Naglašavam da se u ovoj studiji ne radi o određivanju stupnja gospodarskog razvoja, mjenog gospodarskofinancijskim pokazateljima. Takva studija je zadatak ekonomista, a ne geografa. Da bismo naglasili da određujemo samo razvojne faze pojedine republike ili pokrajine, u daljnjem dijelu ovog članka koristit ćemo naziv »stupanj društveno-ekonomskog razvoja«, a ne termin gospodarski razvoj.

⁵ Bobek H.: Ein Beitrag zur grossräumigen sozialgeographischen Forschung, Geographical Papers 1, Zagreb 1970, p. 43.

Tabl. 1. Struktura aktivnog stanovništva triju sektora djelatnosti* (u%)

	I		II		III	
	1953.	1971.	1953.	1971.	1953.	1971.
SFRJ	62,4	47,7	14,2	29,0	23,4	23,3
Bosna i Hercegovina	65,4	52,0	14,2	27,8	20,4	20,2
Crna Gora	60,6	45,0	12,3	25,3	27,7	29,7
Hrvatska	58,1	41,6	15,7	31,1	26,2	27,7
Makedonija	65,8	48,3	13,6	28,0	20,6	23,7
Slovenija	44,2	26,9	23,7	45,5	32,1	27,6
Uža Srbija	69,3	55,7	11,1	24,0	19,6	20,3
Vojvodina	61,4	43,7	12,9	27,4	25,7	28,9
Kosovo	71,0	56,5	10,6	22,9	18,4	20,6

* I — poljoprivreda, ribarstvo, šumarstvo

II — rudarstvo, industrija, građevinarstvo, zanati

III — ostale djelatnosti

Proizvodno zanatstvo spada u sekundarni a uslužno zanatstvo u tercijarni sektor djelatnosti. U ovom radu zanati su u cjelini uključeni u sekundarni sektor jer proizvodno i uslužno zanatstvo nisu u svim potrebnim slučajevima izdvojeno prikazani. Napominjemo, međutim, da uslužno zanatstvo u SR Hrvatskoj zapošljava relativno mali broj radne snage. Poređenjem tabele 5—2 i 10—1 Statističkog godišnjaka SR Hrvatske 1972, utvrdio sam da zanati pod naslovom «osobne i druge usluge» društvenog i privatnog sektora zajedno zapošljavaju 13,2% ukupne radne snage zaposlene u zanatstvu.

Napomena: U ovom radu nisu uračunate osobe na privremenom radu u inozemstvu 1971. godine.

Izvor: Popis stanovništva 1961, knj. XIV, aktivnosti i delatnosti, Beograd 1965; Aneks Statističkog biltena 738, Beograd 1972.

Struktura aktivnog stanovništva na tablici 1. prikazana je i u triangularnom dijagramu na slici 1. Položaj pojedine republike i pokrajine u lijevom uglu odraz je prevladavanja aktivnog stanovništva primarnog sektora, a pomicanje položaja prema desnom uglu odraz jačanja udjela zaposlenih u sekundarnom sektoru. Pomicanje položaja prema gornjem uglu znak je jačanja udjela zaposlenih u tercijarnom sektoru. Prema tome, intenzitet pomicanja položaja prema desnom i gornjem uglu dijagrama ukazuje na stupanj slabljenja značenja agrara, jačanje sekundarnog i tercijarnog sektora djelatnosti, odnosno na stupanj društveno-ekonomskog razvoja pojedinih republika i pokrajina.

Na dijagramu se vidi da je Jugoslavija kao cjelina u navedenom 18-godišnjem razdoblju poslijeratnog razvoja znatno izmijenila strukturu svog aktivnog stanovništva. Dok je 1953. glavina njezina aktivnog stanovništva radila u poljoprivredi, u 1971. godini većina aktivnog stanovništva zaposlena je u sekundarnim i tercijarnim zanimanjima. To znači da se Jugoslavija u navedenom razdoblju razvila iz pretežno agrarne u pretežno industrijsku zemlju. Vidi se, međutim, i to da je industrijski

razvoj tek u izrazito razvojnoj fazi. Treba napomenuti da u tom razvoju nije došlo do povećanja udjela zaposlenih u tercijarnom sektoru, već da je jak razvoj sekundarnog sektora apsorbirao svu povećanu radnu snagu. U tercijarnom sektoru je umjesto povećanja broja zaposlenih došlo do značajnog prestrukturiranja pojedinih grana djelatnosti i to u smislu jačanja uslužno-privrednih grana.

Linija razvoja Jugoslavije predstavlja prosječan razvoj. Republike i pokrajine smještene iznad te linije relativno su razvijenije, a one ispod linije nerazvijenije. Vidi se da su 1953. godine u prvu grupu spadale Slovenija, Hrvatska, Vojvodina i Crna Gora, a u drugu Kosovo, uži dio Srbije, Makedonija te Bosna i Hercegovina. 1971. godine iznad prosječne linije razvoja Jugoslavije pomakla se i Makedonija, dok je ispod linije i dalje ostao uži dio Srbije, Kosovo te Bosna i Hercegovina.

Detaljnije promatranje položaja pojedinih republika i pokrajina u triangularnom dijagramu omogućava i daljnje diferenciranje stupnja njihova društveno-gospodarskog razvoja.

S obzirom na stupanj društveno-ekonomskog razvoja u 1953. i 1971. godini jugoslavenske republike i pokrajine mogu se izdvojiti u četiri grupe i to na osnovi slijedećih postotnih udjela aktivnog stanovništva triju sektora djelatnosti.

U 1953. godini prosječna struktura Jugoslavije:

I	62,4
II	14,2
III	23,4

Grupa 1: Kosovo

Struktura:	I	71,0
	II	10,6
	III	18,4

Grupa 2: Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, uži dio Srbije i Vojvodina

Struktura:

Granične vrijednosti:

I	60,6—69,3
II	11,1—14,2
III	19,6—25,7

Srednje vrijednosti:	I	64,9
	II	12,7
	III	22,4

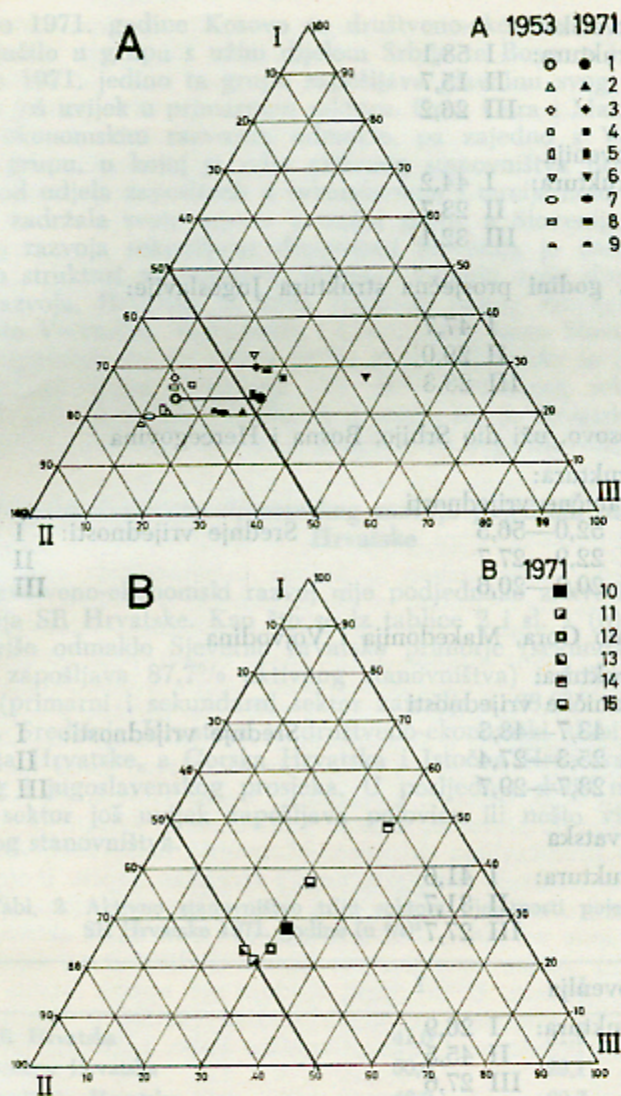
Fig. 1. Yugoslavia and its Republics and Autonomous Regions According to the Structure of the Active Population in the Three Sectors of activity in 1971

I, II, III — Primary, secondary and tertiary sector

A) — Yugoslavia, the Republics and Autonomous Regions

B) — Croatia and its macro-regions

1 — Yugoslavia	10 — Croatia
2 — Bosnia and Herzegovina	11 — Eastern Croatia
3 — Montenegro	12 — Central Croatia
4 — Croatia	13 — Upland Croatia
5 — Macedonia	14 — Northern Croatian Littoral
6 — Slovenia	15 — Southern Croatian Littoral
7 — Serbia proper	
8 — Vojvodina	
9 — Kosovo	

Sl. 1. Jugoslavija i njene republike i autonomne pokrajine prema strukturi aktivnog stanovništva triju sektora djelatnosti 1971. god.

I, II, III — primarni, sekundarni i tercijarni sektor

A — SFRJ, republike i autonomne pokrajine

B — SR Hrvatska i njene makroregije

1 — SFRJ	10 — Hrvatska
2 — Bosna i Hercegovina	11 — Istočna Hrvatska
3 — Crna Gora	12 — Središnja Hrvatska
4 — Hrvatska	13 — Gorska Hrvatska
5 — Makedonija	14 — Sjeverno hrvatsko primorje
6 — Slovenija	15 — Južno hrvatsko primorje
7 — Uti dio Srbije	
8 — Vojvodina	
9 — Kosovo	

Grupa 3: Hrvatska
 Struktura: I 58,1
 II 15,7
 III 26,2

Grupa 4: Slovenija
 Struktura: I 44,2
 II 23,7
 III 32,1

U 1971. godini prosječna struktura Jugoslavije:

I 47,7
 II 29,0
 III 23,3

Grupa 1: Kosovo, uži dio Srbije, Bosna i Hercegovina

Struktura:
 Granične vrijednosti
 I 52,0—56,5 Srednje vrijednosti: I 54,3
 II 22,9—27,7 II 25,3
 III 20,2—20,6 III 20,4

Grupa 2: Crno Gora, Makedonija i Vojvodina

Struktura:
 Granične vrijednosti
 I 43,7—48,3 Srednje vrijednosti: I 46,0
 II 25,3—27,4 II 27,4
 III 23,7—29,7 III 26,6

Grupa 3: Hrvatska
 Struktura: I 41,6
 II 31,7
 III 27,7

Grupa 4: Slovenija
 Struktura: I 26,9
 II 45,5
 III 27,6

Podjela jugoslavenskih republika i autonomnih pokrajina u četiri grupe u 1953. i 1971. godini ukazuje da su se ranije razlike stupnja njihova društveno-ekonomskog razvoja u osnovi zadržale i nakon navedenog 18-godišnjeg razdoblja poslijeratnog razvoja. To, međutim, ne znači da nije bilo i određenih promjena.

U 1953. godini Kosovo se izdvajalo kao društveno-ekonomska najnerazvijenija jedinica izrazito agrarnog karaktera. Po stupnju društveno-ekonomske razvijenosti slijedi grupa pet republika i autonomnih pokrajina (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, uži dio Srbije i Vojvodina), u kojima primarni sektor zapošljava više od 60% aktivnog stanovništva. Treću grupu činila je Hrvatska, a četvrtu Slovenija.

Do 1971. godine Kosovo se društveno-ekonomski brže razvilo, pa se uključilo u grupu s užim dijelom Srbije te Bosnom i Hercegovinom. Godine 1971. jedino ta grupa zapošljava glavninu svog aktivnog stanovništva još uvijek u primarnom sektoru. Crna Gora i Makedonija su društveno-ekonomskim razvojem odmakle, pa zajedno s Vojvodinom čine drugu grupu, u kojoj je udio aktivnog stanovništva primarnog sektora manji od udjela zaposlenih u sekundarnom i tercijarnom sektoru. Hrvatska je zadržala svoje mjesto u trećoj grupi, a Slovenija u četvrtoj. Po stupnju razvoja sekundarne djelatnosti Slovenija je daleko odmakla.

Po strukturi zaposlenosti, odnosno stupnju svog društveno-ekonomskog razvoja, Hrvatska je bliža relativno manje razvijenim jedinicama (naročito Vojvodini, Makedoniji i Crnoj Gori) nego Sloveniji, najrazvijenijoj jugoslavenskoj republici. 1971. godine Hrvatska se nalazila u istom polju triangularnog dijagrama (40—50% primarnog sektora), u kojem je 1953. bila Slovenija. Razlika je u tome, što je Hrvatska 1971. godine imala nešto povoljniju strukturu zaposlenosti nego Slovenija 1953. godine.

Stupanj društveno-ekonomskog razvoja pojedinih makroregija Hrvatske

Društveno-ekonomski razvoj nije podjednako zahvatio svih pet makroregija SR Hrvatske. Kao što se iz tablice 2 i sl. 1 (b) vidi, razvojem je najviše odmaklo Sjeverno hrvatsko primorje (sekundarni i tercijarni sektor zapošljava 87,7% aktivnog stanovništva) i Južno hrvatsko primorje (primarni i sekundarni sektor zapošljava 68,0% aktivnog stanovništva). Središnja Hrvatska je društveno-ekonomski slabije razvijena od prosjeka Hrvatske, a Gorska Hrvatska i Istočna Hrvatska slabije od hrvatskog i jugoslavenskog prosjeka. U posljednje dvije makroregije primarni sektor još uvijek zapošljava polovicu ili nešto više od polovice aktivnog stanovništva.

Tabl. 2. Aktivno stanovništvo triju sektora djelatnosti pojedinih makroregija SR Hrvatske 1971. godine (u %)¹

	I	II	III
SR Hrvatska	41,6	31,7	27,7
Istočna Hrvatska	50,0	29,1	20,9
Središnja Hrvatska	46,0	30,7	23,3
Gorska Hrvatska	50,5	26,8	22,7
Sjeverno hrvatsko primorje	12,3	39,4	48,3
Južno hrvatsko primorje	32,0	30,8	37,2

¹ Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. godine (Dokumentacija 134), Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1972.

Slika 2 daje nam pregled o stupnju društveno-ekonomske razvijenosti općina pojedinih makroregija. Vidi se da su razlike znatne ne samo između makroregija, već i unutar njih.

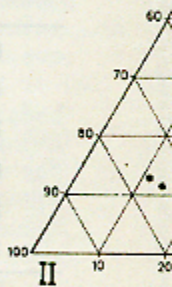
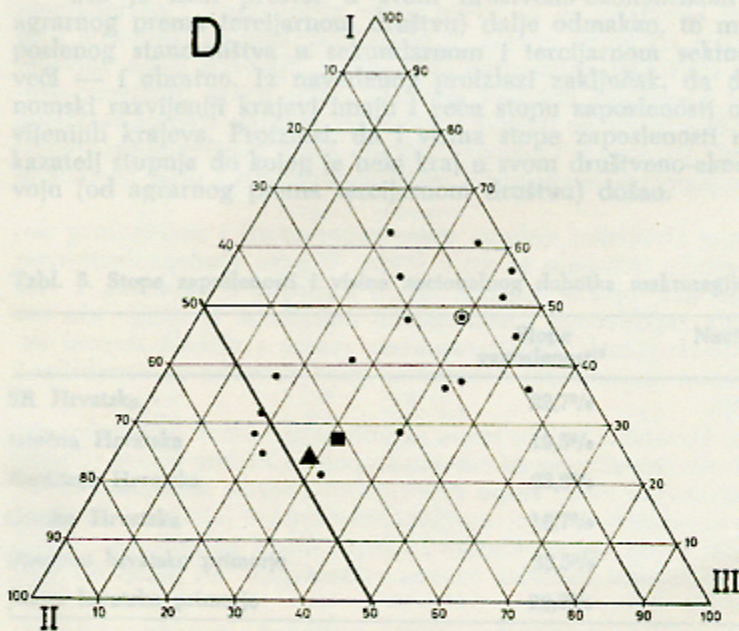
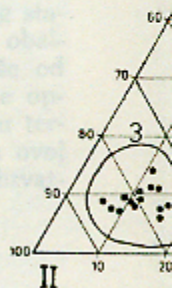
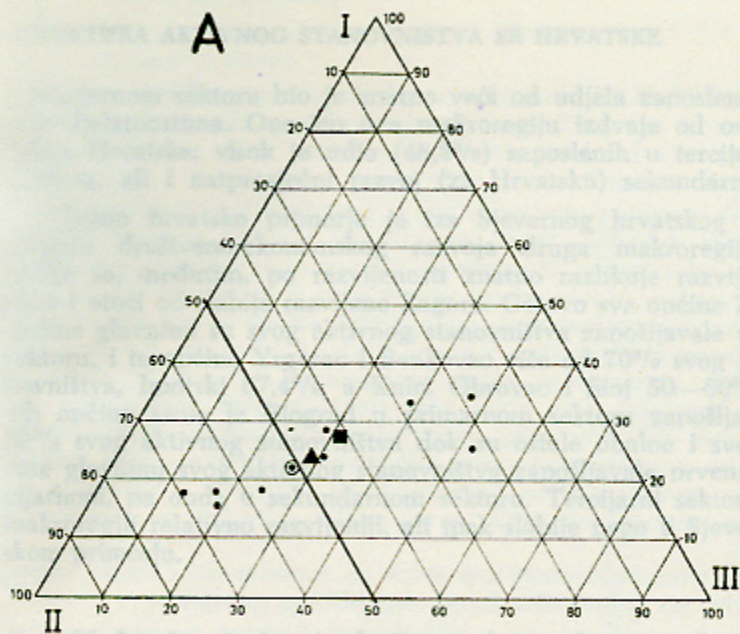
U Istočnoj Hrvatskoj ističu se stupnjem društveno-ekonomskog razvoja zapravo samo općine Osijek i Vukovar (s Borovom). Osim njih, sekundarni i tercijarni sektor je relativno razvijeniji samo još u općinama Slavonski Brod, Valpovo i Vinkovci. Međutim, ove tri općine su društveno-ekonomski slabije razvijenije od prosjeka Hrvatske. Ostalih devet općina očuvalo je pretežno agrarni karakter. Osim u općini Našice, u svim ostalima primarni sektor zapošljava više od 60% (u Podravskoj Slatini 74,3%) ukupnog aktivnog stanovništva.

Najveće razlike u društveno-ekonomskoj razvijenosti općina ima Središnja Hrvatska. U njoj su društveno-ekonomski relativno jače razvijene samo općine Zagreb, Samobor, Karlovac, Varaždin, Zaprešić, Sesvete i Sisak. Stupnjem društveno-ekonomskog razvoja zapravo se ističe samo aglomeracija Zagreba (općina Zagreb i njegove prigradske općine Samobor, Zaprešić i Sesvete) te općine triju ostalih najvećih i gospodarski najrazvijenijih gradova ove regije: Karlovac, Varaždin i Sisak. Svih ostalih 36 općina (od ukupno 43) društveno-ekonomskim razvojem nisu se znatnije izdigle, pa u primarnom sektoru još uvijek zapošljavaju više od polovine svog aktivnog stanovništva. Među tim društveno-ekonomski slabije razvijenim općinama mogu se izdvojiti tri grupe.

Grupi 1 čini devet općina, u kojima u primarnom sektoru radi 50—60% aktivnog stanovništva, u sekundarnom 25—37%, a u tercijarnom 10—20% aktivnog stanovništva. To su općine s relativno razvijenijim središtima (Donja Stubica, Duga Resa, Ivanić-Grad, Krapina, Kutina, Petrinja, Zabok, Čakovec i Koprivnica). Grupi 2 čini jedanaest općina u kojima je udio tercijarnog sektora približno isti kao i u prethodnoj, ali je udio zaposlenosti u sekundarnom sektoru manji (15—25%), a u primarnom veći (60—70%). To su općine s relativno slabo razvijenim središtima (Dugo Selo, Klanjec, Kostajnica, Velika Gorica, Novska, Ivanec, Zlatar, Bjelovar, Daruvar, Pakrac i Virovitica). Grupi 3 čini čak 16 općina. One predstavljaju društveno-ekonomski najnerazvijeniju veću skupinu ne samo Središnje Hrvatske, nego i Hrvatske uopće. U tim općinama u primarnom sektoru radi preko 70% aktivnog stanovništva, u sekundarnom manje od 20%, a u tercijarnom ispod 15% aktivnog stanovništva. To su općine sa slabo razvijenim središtima pa imaju vrlo nisku stopu zaposlenosti. U tu grupu spadaju sve općine Banije i Korduna, ali i općine relativno razvijenih sredina (Križevci, Vrbovec, Jastrebarsko, Ozalj, Đurđevac, Čazma, Grubišno Polje, Ludbreg, Novi Marof i Zelina).

U Gorskoj Hrvatskoj jasno se izdvajaju dva područja nejednakog stupnja društveno-ekonomskog razvoja. To su Gorski kotar, odnosno općine Čabar i Delnice, Ogulin i Vrbovsko, u kojima je udio zaposlenosti u sekundarnom i tercijarnom sektoru dosta visok, i ličke općine (Gospić, Gračac, Otočac, Titova Korenica i Donji Lapac) u kojima je udio zaposlenosti u primarnom sektoru veći od udjela zaposlenosti u tercijarnom i sekundarnom sektoru.

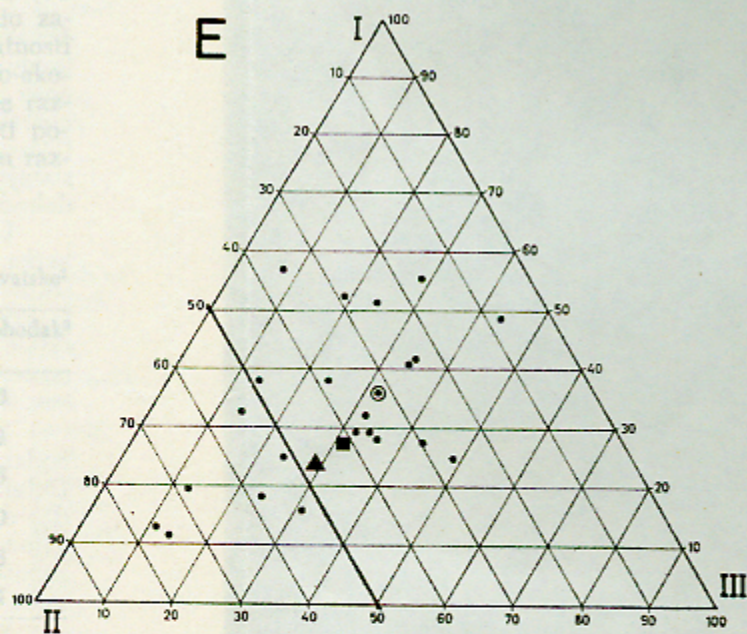
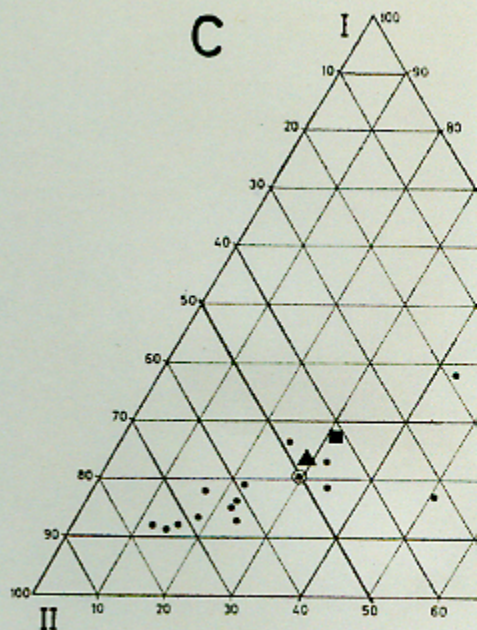
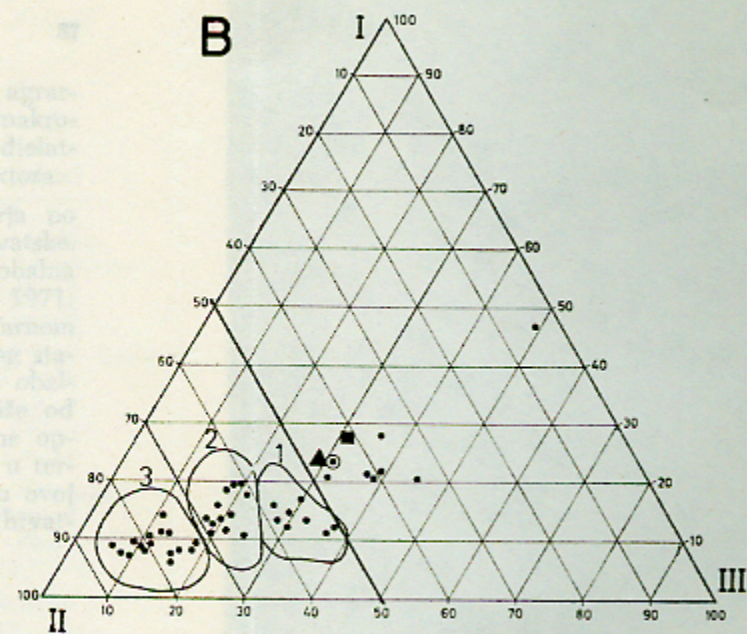
Sjeverno hrvatsko primorje ima najveći stupanj društveno-ekonomskog razvoja od svih makroregija Hrvatske. Od 17 općina samo tri su 1971. godine još uvijek bile pretežno agrarnog karaktera. To su dvije općine unutrašnje Istre (Buzet i Buje) i jedna otočna općina (Pag). U svim ostalim općinama ove makroregije udio zaposlenosti u sekundarnom

Sl. 2. SR Hrvatska i njene makroregije i općine prema strukturi aktivnog stočarstva triju sektora djelatnosti 1971. god.

- 1 — SFRJ
 2 — SR Hrvatska
 3 — Makroregije Hrvatske

- A — Gorska Hrvatska
 B — Središnja Hrvatska
 C — Istočna Hrvatska
 D — Sjeverno hrvatsko p
 E — Južno hrvatsko prin

- ▲ 1
- 2
- ⊙ 3

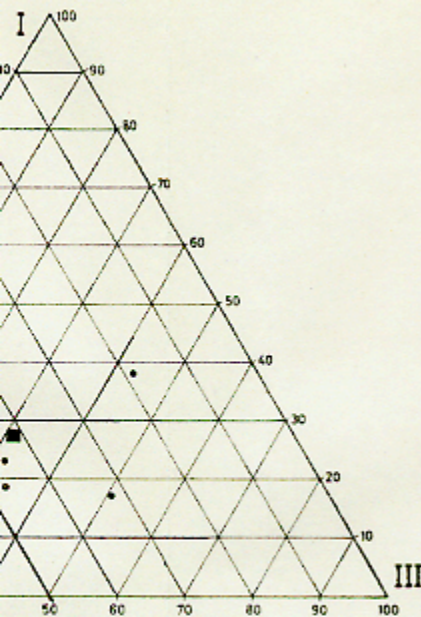
na strukturi aktivnog stanovni-

orska Hrvatska
 eđišnja Hrvatska
 ročna Hrvatska
 everno hrvatsko primorje
 žno hrvatsko primorje

Fig. 2. Croatia and Its Macro-Regions and Communes According to the Stru of the Active Population in the Three Sectors of Activity in 1971

- 1 — Yugoslavia
- 2 — Croatia
- 3 — Croatian Macro-Regions

- A) Upland Croatia
- B) Central Croatia
- C) Eastern Croatia
- D) Northern Croatian Littoral
- E) Southern Croatian Littoral

ing to the Structure
ity in 1971

ian Littoral
an Littoral

Položaj općina prema postotnom udjelu aktivnog stanovništva triju sektora djelatnosti (I, II, III)

Communes According to Percentage of Active Population in the Three Sectors of Activity (I, II, III)

Istočna Hrvatska:

I	II	III	
61,4	21,9	16,7	Beli Manastir
76,2	12,4	11,4	Donji Miholjac
65,4	16,9	17,7	Đakovo
59,1	22,6	18,3	Našice
62,5	22,1	15,4	Nova Gradiška
72,2	15,8	12,0	Orahovica
19,7	43,5	36,8	Osijek
74,3	14,8	10,9	Podravska Slatina
63,2	23,8	13,0	Slavonska Požega
45,2	31,7	23,1	Slavonski Brod
46,5	34,8	18,7	Valpovo
48,7	25,0	26,3	Virovitica
31,9	50,1	18,0	Vukovar
68,0	18,4	13,6	Zupanja

Središnja Hrvatska:

I	II	III	
58,2	30,0	11,8	Donja Stubica
50,6	36,9	12,5	Duga Resa
61,6	19,3	19,1	Dugo Selo
80,2	10,1	9,7	Dvor
79,2	11,7	9,1	Glina
54,4	32,1	13,5	Ivanić Grad
75,0	10,9	14,1	Jastrebarsko
36,3	35,8	27,9	Karlovac
68,4	19,0	12,6	Klanjec
69,2	20,3	10,5	Kostajnica
51,8	36,7	11,5	Krapina
52,7	30,1	17,2	Kutina
60,9	19,8	19,3	Novska
77,8	15,2	7,0	Ozalj
58,1	25,9	16,0	Petrinja
34,4	45,4	20,2	Samobor
41,1	37,5	21,4	Sesvete
48,0	31,6	20,4	Sisak
80,9	9,4	9,7	Slunj
60,1	21,1	18,8	Velika Gorica
80,6	10,8	8,6	Vojnić
76,7	12,1	11,2	Vrginmost
56,5	29,0	14,5	Zabok
3,8	49,2	47,0	Zagreb
41,0	38,6	20,4	Zaprešić
77,7	15,6	6,7	Zelina
67,1	21,0	11,9	Zlatar
58,3	28,7	13,0	Čakovec
65,3	24,5	10,2	Ivanec
74,3	18,2	7,5	Ludbreg
72,3	18,2	9,5	Novi Marof
39,0	39,1	21,9	Varaždin
63,3	18,1	18,6	Bjelovar
85,1	6,0	8,9	Čazma
68,8	18,3	12,9	Daruvar
84,2	7,9	7,9	Đurđevac
75,8	16,0	8,2	Garešnica
84,2	8,6	7,4	Grubnišno Polje
65,3	20,4	14,3	Koprivnica
76,9	13,0	10,1	Križevci
63,4	21,9	14,7	Pakrac
66,6	17,7	15,7	Virovitica
78,5	11,5	10,0	Vrbovec

Gorska Hrvatska:

I	II	III	
22,6	51,6	25,8	Čabar
19,0	47,6	33,4	Delnice
41,8	28,9	29,3	Ogulin
28,3	39,4	32,3	Vrbovsko
45,2	30,5	24,3	Donji Laš
56,8	24,2	19,0	Gospić
63,9	17,7	18,4	Gračac
64,3	19,4	16,3	Otočac
69,6	12,5	17,9	Titova K

Sjeverno hrvatsko primorje:

I	II	III	
4,9	43,2	51,9	Crikvenica
32,6	26,5	40,9	Krk
19,0	26,5	54,5	Mali Lošinj
3,9	35,0	61,1	Opatija
50,6	18,7	30,7	Pag
16,6	20,5	62,9	Rab
0,8	42,4	56,8	Rijeka
21,1	42,5	36,4	Senj
52,8	19,7	27,5	Buje
53,1	21,6	25,3	Buzet
9,4	54,3	36,3	Labin
31,3	40,0	28,7	Novigrad
46,6	32,1	21,3	Pazin
44,8	17,2	38,0	Poreč
6,4	48,4	45,1	Pula
18,2	44,4	37,4	Rovinj
21,1	30,4	48,5	Umag

Južno hrvatsko primorje:

I	II	III	
76,5	10,6	12,9	Benkovac
54,5	13,8	31,7	Biograd
36,1	36,2	27,7	Brač
36,6	31,7	31,7	Drniš
27,9	18,4	53,7	Dubrovnik
49,1	14,2	36,7	Hvar
67,4	12,8	19,8	Imotski
51,2	23,5	25,3	Knin
36,5	34,1	29,4	Korčula
35,0	7,6	57,4	Lastovo
16,4	28,2	55,4	Makarska
38,9	24,3	36,8	Metković
53,6	30,8	15,6	Obrovac
30,0	42,6	27,4	Omiš
24,8	23,8	51,4	Ploče
58,0	24,2	17,8	Sinj
7,9	43,3	48,8	Split
24,6	34,4	41,0	Sibenik
26,3	48,7	25,0	Trogir
39,6	31,8	28,6	Vis
74,8	13,3	11,9	Vrgorac
23,6	34,3	42,1	Zadar

i tercijarnom sektoru bio je znatno veći od udjela zaposlenosti u agrarnim djelatnostima. Ono što ova makroregiju izdvaja od ostalih makroregija Hrvatske, visok je udio (48,3%) zaposlenih u tercijarnim djelatnostima, ali i natprosječni razvoj (za Hrvatsku) sekundarnog sektora.

Južno hrvatsko primorje je iza Sjevernog hrvatskog primorja po stupnju društveno-ekonomskog razvoja druga makroregija Hrvatske. Ovdje se, međutim, po razvijenosti znatno razlikuje razvijenija obalna zona i otoci od slabije razvijene Zagore. Gotovo sve općine Zagore 1971. godine glavninu su svog aktivnog stanovništva zapošljavale u primarnom sektoru, i to općine Vrgorac i Benkovac više od 70% svog aktivnog stanovništva, Imotski 67,4%, a Knin, Obrovac i Sinj 50—60%. Od obalnih općina samo je Biograd u primarnom sektoru zapošljavao više od 50% svog aktivnog stanovništva dok su ostale obalne i sve otočne općine glavninu svog aktivnog stanovništva zapošljavale prvenstveno u tercijarnom, pa onda u sekundarnom sektoru. Tercijarni sektor je i u ovoj makroregiji relativno razvijeniji, ali ipak slabije nego u Sjevernom hrvatskom primorju.

Međuovisnost stupnja društveno-ekonomskog razvoja i visine nacionalnog dohotka makroregija SR Hrvatske

Što je neki prostor u svom društveno-ekonomskom razvoju (od agrarnog prema tercijarnom društvu) dalje odmakao, to mu je udio zaposlenog stanovništva u sekundarnom i tercijarnom sektoru djelatnosti veći — i obratno. Iz navedenog proizlazi zaključak, da društveno-ekonomski razvijeniji krajevi imaju i veću stopu zaposlenosti od slabije razvijenijih krajeva. Proizlazi, da i visina stope zaposlenosti može biti pokazatelj stupnja do kojeg je neki kraj u svom društveno-ekonomskom razvoju (od agrarnog prema tercijarnom društvu) došao.

Tabl. 3. Stope zaposlenosti i visine nacionalnog dohotka makroregije SR Hrvatske¹

	Stope zaposlenosti ²	Nacionalni dohodak ³
SR Hrvatska	22,7%	8 738
Istočna Hrvatska	19,5%	16 653
Središnja Hrvatska	23,3%	9 315
Gorska Hrvatska	16,7%	5 850
Sjeverno hrvatsko primorje	33,5%	13 028
Južno hrvatsko primorje	20,2%	7 675

¹ Izvor: Statistički godišnjak SRH, Zagreb 1972, Tablice 41—3, 42—2, 43—1.

² Odnosi se na zaposleno stanovništvo u društvenom sektoru 1971.

³ Nacionalni dohodak po jednom stanovniku izračunat na osnovi broja stanovnika 1971. i nacionalnog dohotka 1970. (u tekućim cijenama).

Ispravnost dosad izložene teze o udjelu aktivne radne snage triju sektora djelatnosti kao indikatora stupnja društveno-ekonomskog razvoja potvrđuju i podaci o korelaciji stope zaposlenosti i visine nacionalnog dohotka, prikazani u tabeli 3 i sl. 3.

Vidi se da općine s visokom stopom zaposlenosti u pravilu imaju i visok nacionalni dohodak. Stopa zaposlenosti i visina nacionalnog dohotka veći su od prosjeka Hrvatske u Sjevernom hrvatskom primorju i Središnjoj Hrvatskoj. Visoka stopa zaposlenosti i nacionalni dohodak u Sjevernom hrvatskom primorju ne čude, s obzirom da je ova makroregija u svom društveno-ekonomskom razvoju najdalje odmakla. Na prvi pogled iznenađuje natprosječna stopa zaposlenosti i nacionalni dohodak u Središnjoj Hrvatskoj, i to zbog toga što tu najveći broj općina još uvijek zapošljava glavninu svog stanovništva u agrarnim djelatnostima. Međutim, stopu zaposlenosti i visinu nacionalnog dohotka u ovoj makroregiji »izdižu« gradske općine Zagreba, Siska, Karlovca i Varaždina, u kojima je broj zaposlenosti velik, a nacionalni dohodak po stanovniku visok.

U ostalim trima makroregijama stope su zaposlenosti i iznosi nacionalnog dohotka po stanovniku ispod republičkog prosjeka.

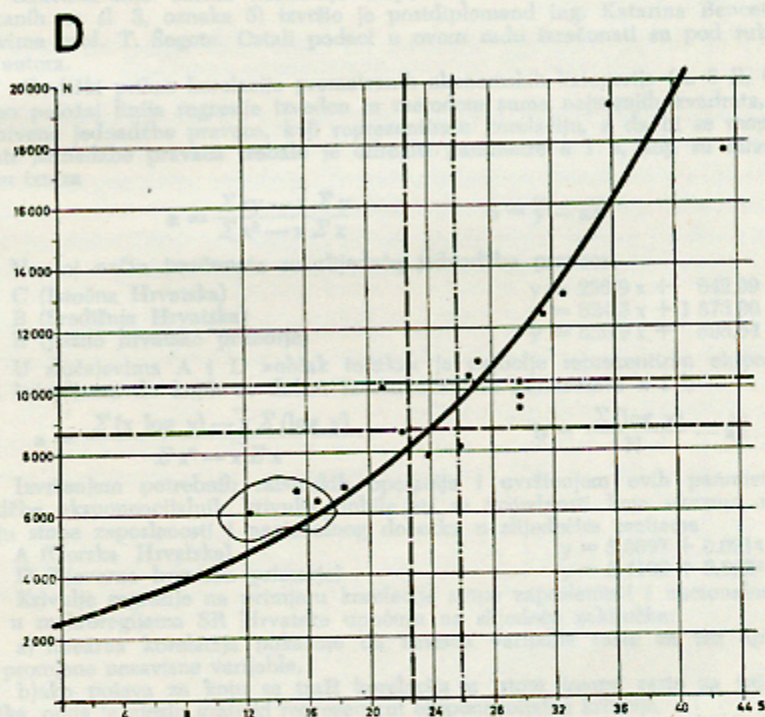
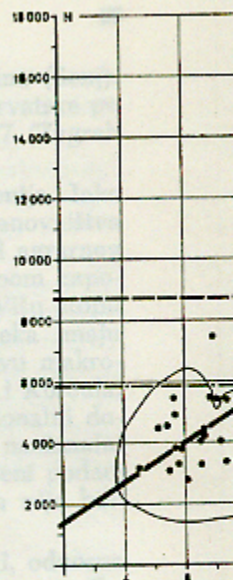
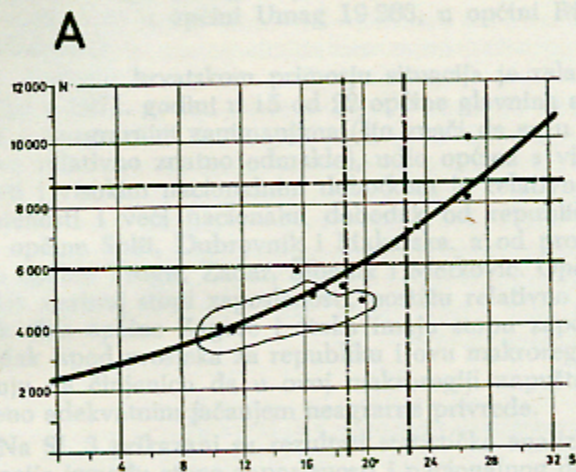
Usporede li se odnosi stope zaposlenosti i visine nacionalnog dohotka po stanovniku (sl. 3) sa stupnjem društveno-ekonomskog razvoja (na osnovi udjela aktivnog stanovništva triju sektora djelatnosti, (sl. 2) pojedinih općina unutar pet makroregija, vide se bitna podudaranja.

U Istočnoj Hrvatskoj se po visini stope zaposlenosti i nacionalnom dohotku izdvajaju tri grupe općina, u osnovi iste koje su izdvojene i na osnovi stupnja društveno-ekonomske razvijenosti. Najveću stopu zaposlenosti i najveći nacionalni dohodak po stanovniku imaju društveno-ekonomski najrazvijenije općine (Osijek i Vukovar), a zatim srednje razvijene (Slavonski Brod, Valpovo i Vinkovci). Ostalih osam društveno-ekonomski slabije razvijenih općina imaju nisku stopu zaposlenosti i niski nacionalni dohodak.

U Središnjoj Hrvatskoj visinom stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka po stanovniku izdvajaju se dvije grupe. U prvu spadaju društveno-ekonomski razvijene općine Zagreb, Sisak, Karlovac i Varaždin, s vrlo visokim stopama zaposlenosti i nacionalnim dohotkom. U drugu idu sve ostale društveno-ekonomski slabije razvijene općine s niskom stopom zaposlenosti i niskim nacionalnim dohotkom, ispod prosjeka za republiku i ovu makroregiju.

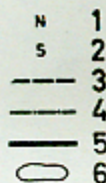
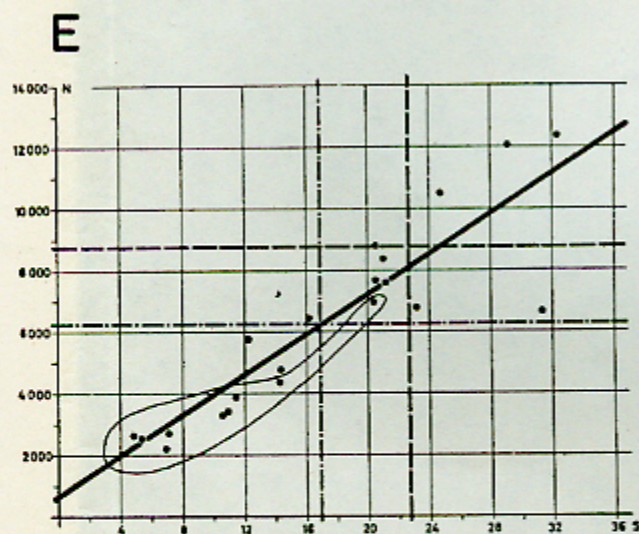
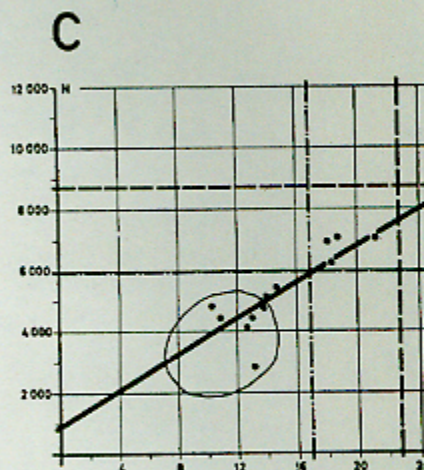
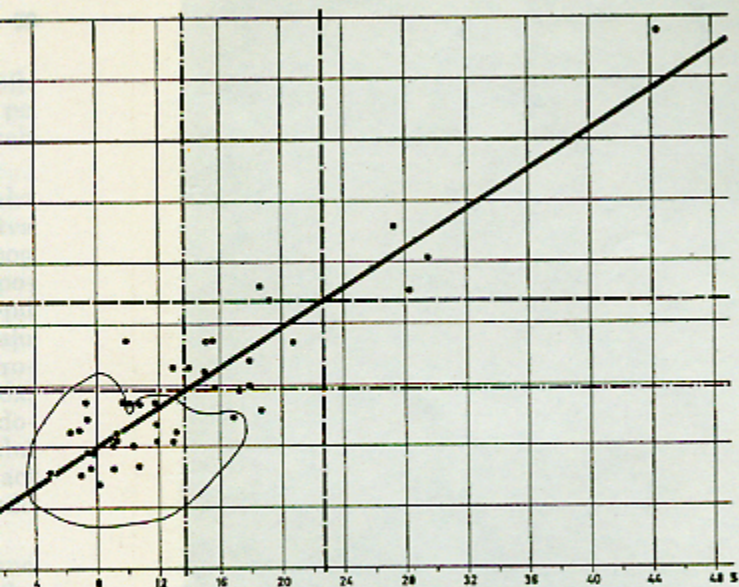
U Gorskoj Hrvatskoj visoku stopu zaposlenosti i visok nacionalni dohodak imaju društveno-ekonomski razvijene općine Gorskog kotara (Čabar, Delnice i Vrbovsko), a nisku stopu zaposlenosti i nizak nacionalni dohodak društveno-ekonomski slabije razvijene ličke općine (Gračac i Otočac). Titova Korenica, Donji Lapac, Ogulin i Gospić imaju natprosječnu stopu zaposlenosti i nacionalni dohodak za ovu makroregiju, ali manji od prosjeka za republiku.

Sjeverno hrvatsko primorje, koje je u razvoju od agrarnog u tercijarno društvo najdalje odmaklo, ima i najveću stopu zaposlenosti i najveći nacionalni dohodak. Od 17 općina 12 ima stopu zaposlenosti i nacionalni dohodak iznad republičkog prosjeka. Stopu zaposlenosti i nacionalni dohodak ispod republičkog prosjeka imaju samo tri općine unutrašnje Istre

Sl. 3. Hrvatska i njene makroregije i općine prema nacionalnom dohotku p
novniku i stopama zaposlenosti (vidi objašnjenja uz tabl. 3)

1 — nacionalni dohodak	A — Gorska Hrvatska
2 — stope zaposlenosti	B — Središnja Hrvatska
3 — prosjeci za SR Hrvatsku	C — Istočna Hrvatska
4 — prosjeci za makroregiju	D — Sjeverno hrvatska
5 — oblik korelacije stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka	E — Južno hrvatska
6 — općine koje prema odluci Sabora SR Hrvatske imaju status nerazvijenih općina	

n dohotku po sta-
l. 3)

- Gorska Hrvatska
- Središnja Hrvatska
- Istočna Hrvatska
- Sjeverno hrvatsko primorje
- Južno hrvatsko primorje

Fig. 3. Croatia and Its Macro-Regions and Communes According to Rate of Employment and Per Capita National Income (see explanation for Table 3)

- 1 — National income
- 2 — Rate of Employment
- 3 — Average figures for Croatia
- 4 — Average figures for the macro-region
- 5 — Form of correlation between rate of employment and national income
- 6 — Communes awarded the undeveloped status by an act of the Croatia Assembly

- A — Upland Croatia
- B — Central Croatia
- C — Eastern Croatia
- D — Northern Croatia
- E — Southern Croatia

Položaj općina prema stopama zaposlenosti i nacionalnom dohotku (u dinarima) po stanovniku)

Communes According to Rates of Employment and Per Capita National Income (in dinars)

Istočna Hrvatska:

S	N	
18,7	7 031	Beli Manastir
10,2	4 788	Donji Miholjac
10,8	4 478	Đakovo
12,9	4 453	Našice
13,9	5 144	Nova Gradiška
12,6	4 138	Orahovica
31,6	10 160	Osijek
13,7	4 732	Podrav. Slatina
14,6	5 487	Slav. Požega
21,2	7 018	Slavonski Brod
18,0	6 927	Valpovo
18,3	6 247	Vinkovci
29,3	9 281	Vukovar
11,1	2 850	Zupanja

Središnja Hrvatska:

S	N	
11,9	4 128	Donja Stubica
16,9	4 954	Duga Resa
9,9	7 451	Dugo Selo
10,4	4 030	Dvor
7,5	3 811	Glina
20,8	7 368	Ivanič-Grad
6,9	4 529	Jastrebarsko
29,5	10 140	Karlovac
7,8	3 768	Klanjec
13,1	4 493	Kostajnica
17,9	5 994	Krapina
18,6	9 207	Kutina
15,8	5 970	Novska
5,0	3 123	Ozalj
17,9	6 802	Petrinja
19,2	8 714	Samobor
15,2	7 497	Sesvete
27,3	11 180	Sisak
7,0	3 096	Slunj
10,2	5 428	Velika Gorica
7,6	3 232	Vojnić
9,1	3 250	Vrginmost
18,7	5 161	Zabok
44,4	17 505	Zagreb
12,9	6 564	Zaprešić
9,8	5 476	Zelina
9,1	4 009	Zlatur Bistrica
11,9	4 712	Čakovec
10,7	3 386	Ivanec
10,8	5 371	Ludbreg
8,2	2 784	Novi Marof
28,3	9 090	Varaždin
15,4	7 459	Bjelovar
9,1	4 165	Čazma
14,0	6 585	Daruvar
6,3	4 499	Đurđevac
11,8	5 461	Garešnica
7,3	5 454	Grubišno Polje
15,0	6 433	Koprivnica
9,3	4 415	Križevci
17,3	5 857	Pakrac
13,0	4 191	Virovitica
7,4	4 900	Vrbovec

Gorska Hrvatska:

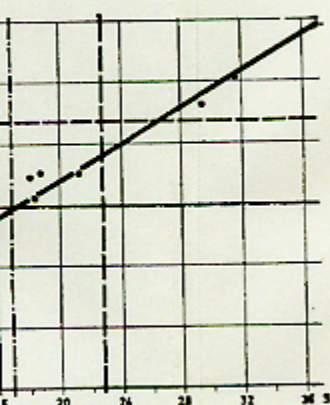
S	N	
23,4	7 233	Cabar
26,8	10 194	Delnice
18,5	5 349	Ogulin
26,7	8 203	Vrbovsko
19,8	4 891	Donji Lapac
15,6	5 885	Gospić
11,4	3 981	Gračac
10,5	4 055	Otočac
16,5	5 055	Titova Korenica

Sjeverno hrvatsko primorje:

S	N	
26,5	10 490	Crikvenica
20,9	10 068	Krk
27,1	10 912	Mali Lošinj
25,9	8 186	Opatija
12,2	6 070	Pag
23,9	7 860	Rab
43,2	17 757	Rijeka
22,2	8 654	Senj
16,6	6 420	Buje
15,3	6 702	Buzet
29,8	8 451	Labin
29,8	9 738	Novigrad
18,4	6 825	Pazin
32,7	13 032	Poreč
31,4	12 444	Pula
29,7	10 234	Rovinj
35,7	19 263	Umag

Južno hrvatsko primorje:

S	N	
4,9	2 643	Benkovac
14,4	4 763	Biograd
16,2	6 437	Brač
7,0	2 223	Drniš
29,2	12 085	Dubrovnik
12,3	5 794	Hvar
5,4	2 512	Imotski
14,3	4 391	Knin
23,2	6 769	Korčula
10,7	3 305	Lastovo
24,8	10 444	Makarska
21,2	7 589	Metković
11,5	3 852	Obrovac
14,1	7 209	Omiš
31,4	6 608	Ploče
10,9	3 495	Sinj
32,4	12 348	Split
20,5	7 603	Sibenik
20,6	8 766	Trogir
20,4	6 932	Vis
7,1	2 719	Vrgorac
21,3	8 250	Zadar

o Rate of Em-
or Table 3)
pland Croatia
entral Croatia
astern Croatia
orthern Croatian Littoral
outhern Croatian Littoral

(Buje, Pazin i Buzet), jedna otočna općina (Pag) i jedna obalna (Senj). U ovoj makroregiji postignut je i najveći nacionalni dohodak Hrvatske po stanovniku, i to u općini Umag 19 263, u općini Rijeka 17 757 (Zagreb 17 505 dinara).

U Južnom hrvatskom primorju situacija je relativno složenija. Iako je ovdje u 1971. godini u 15 od 22 općine glavnina aktivnog stanovništva radila u neagrarnim zanimanjima (što znači da su u razvoju od agrarnog društva relativno znatno odmakle), udio općina s visokom stopom zaposlenosti i visokim nacionalnim dohotkom je relativno malen. Višu stopu zaposlenosti i veći nacionalni dohodak od republičkog prosjeka imaju samo općine Split, Dubrovnik i Makarska, a od prosjeka za ovu makroregiju općine Trogir, Zadar, Šibenik i Metković. Općine Ploče i Korčula, usprkos znatnoj stopi zaposlenosti, postižu relativno nizak nacionalni dohodak. Sve općine Zagore i otoka imaju stopu zaposlenosti i nacionalni dohodak ispod prosjeka za republiku i ovu makroregiju. Navedeni podaci ukazuju na činjenicu da u ovoj makroregiji napuštanje agrara nije bilo praćeno adekvatnim jačanjem neagrarne privrede.

Na Sl. 3 prikazani su rezultati statističke analize⁶ ovisnosti, odnosno korelacije između stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka po stanovniku

⁶ Izračunavanje oblika korelacije stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka (prikazanih na sl. 3, oznaka 5) izvršio je postdiplomand ing. Katarina Benetić po uputstvima prof. T. Segote. Ostali podaci u ovom radu izračunati su pod rukovodstvom autora.

Grafički prikaz korelacije promatranih ekonomskih kategorija (sl. 3 B, C, E), odnosno položaj linija regresije izveden je metodom sume najmanjih kvadrata, čime su dobivene jednadžbe pravaca, koji reprezentiraju korelaciju, a da bi se mogle izračunati jednadžbe pravaca trebalo je odrediti parametre a i b, koji su izračunati pomoću izraza

$$a = \frac{\sum xy - \bar{x} \sum y}{\sum x^2 - \bar{x} \sum x} \quad b = \bar{y} - a\bar{x}$$

Na taj način izračunate su slijedeće jednadžbe pravaca

C (Istočna Hrvatska)	$y = 293,9x + 942,09$
B (Središnja Hrvatska)	$y = 324,5x + 1373,90$
E (Južno hrvatsko primorje)	$y = 326,9x + 698,54$

U slučajevima A i D »oblak točaka« je najbolje reprezentiran eksponencijalnim krivuljama do kojih se dolazi izračunavanjem parametara a i b

$$a = \frac{\sum (x \log y) - \bar{x} \sum (\log y)}{\sum x^2 - \bar{x} \sum x} \quad b = \frac{\sum (\log y)}{N} - a\bar{x}$$

Izvršenjem potrebnih računskih operacija i uvrštenjem ovih parametara u jednadžbe eksponencijalnih krivulja dobile su se vrijednosti koje ukazuju na korelaciju stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka u slijedećim regijama

A (Gorska Hrvatska)	$y = 3,3697 + 0,021x$
D (Sjeverno hrvatsko primorje)	$y = 3,4102 + 0,022x$

Krivulje regresije na primjeru korelacije stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka u makroregijama SR Hrvatske upućuju na slijedeće zaključke:

a) linearna korelacija pokazuje da zavisna varijabla raste za isti apsolutni iznos promjene nezavisne varijable,

b) ako pojava za koju se traži korelacija u istom tempu raste za isti iznos postotka, onda je njezin grafički reprezentant eksponencijalna krivulja.

Iz analize korelacije stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka slijedi da postoje regionalne diferencijacije u odnosu ovih veličina. Poznavanje linija regresije omogućuje osim toga eventualno prognoziranje budućih odnosa između promatranih kategorija, jasno, ukoliko neće doći do strukturnih promjena, odnosno pojave novih elemenata koji nisu uzeti u obzir u dosadašnjem promatranju.

u svih 5 makroregija SR Hrvatske. Poređenjem utvrđenih odnosa dolazi se do slijedećih zaključaka:

— da među promatranim međusobno ovisnim društveno ekonomskim kategorijama postoji pozitivan smjer veze, tj. da porast veličine jedne kategorije prati porast veličine druge kategorije i

— da zbog uvjeta, odnosno stupnja razvijenosti pojedinih makroregija oblik veze nije uvijek isti. U tri makroregije SR Hrvatske (u Istočnoj Hrvatskoj, Središnjoj Hrvatskoj i Južnom hrvatskom primorju) korelacija između stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka je linearna, a u dvije makroregije (Gorskoj Hrvatskoj i Sjevernom hrvatskom primorju) oblik korelacije stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka je krivolinijski.

Budući da se radi o društvenim kategorijama i procesima korelacija, ovisnost među njima, nije funkcionalna, nije strogo definirana, već je stohastička, tj. više ili manje labava.

Nerazvijena područja SR Hrvatske

Na osnovi odluke Sabora SR Hrvatske status nerazvijenih općina za razdoblje od 1971—1975. dobile su one općine koje su ispunjavale dva od slijedećih triju uvjeta:

- 1) da im je društveni proizvod po stanovniku manji od 60% republičkog,
- 2) da u društvenom sektoru zapošljavaju manje od 13% ukupnog aktivnog stanovništva,
- 3) da im je vlastiti prihod budžeta i Zajednice osnovnog obrazovanja po stanovniku manji od 65% republičkog.

Navedene uvjete ispunjavale su 43 općine (od 105!), dok su još tri općine (Buje, Buzet i Vis) dobile status nerazvijenih zbog posebnih teškoća.⁷

Na slici 3 smo sve nerazvijene općine posebno zaokružili. Iz njihova položaja se vidi da su to općine koje su na tom korelacijskom dijagramu zaposlenosti najbliže smještene 0 (nultoj) vrijednosti stope zaposlenosti i nacionalnog dohotka po stanovniku.

Vidi se da su općine sa statusom nerazvijenih zadržale svoj položaj, tj. da u razdoblju do 1971. nije bilo bitnog napretka u razvoju obzirom na druge relativno razvijenije republike.

U Istočnoj Hrvatskoj status nerazvijenih imalo je šest općina (Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Orahovica, Podravska Slatina i Zupanja), koje su 1971. imale stopu zaposlenosti ispod 13,7%, a nacionalni dohodak po stanovniku ispod 5 000 dinara.

U Središnjoj Hrvatskoj status nerazvijenih imale su čak 24 općine (od 43): Čakovec, Čazma, Donja Stubica, Duga Resa, Dvor, Đurđevac, Garešnica, Glina, Ivanec, Grubišno Polje, Jastrebarsko, Klanjec, Kostainica, Križevci, Ludbreg, Novi Marof, Ozalj, Slunj, Virovitica, Vojnić, Vr-

⁷ Članak »Nije cilj ući u društvo nerazvijenih nego izaći iz njega« objavljeno u dnevniku »Vjesnik« 13. VII 1972. godine.

bovec, Vrginmost, Zelina, Zlatar-Bistrica, koje su 1971. godine imale stopu zaposlenosti ispod 13,4% (osim kod Duge Rese 16,9%) i nacionalni dohodak po stanovniku manji od 5 500 dinara.

U Gorskoj Hrvatskoj status nerazvijenih imale su četiri općine (Gračac, Otočac, Titova Korenica i Donji Lapac), kod kojih je 1971. godine stopa zaposlenosti bila manja od 19,7%, a nacionalni dohodak po stanovniku manji od 5 055 dinara.

U Sjevernom hrvatskom primorju status nerazvijenih imale su 3 općine (Buje, Buzet i Pag), gdje je 1971. godine stopa zaposlenosti bila ispod 16,6%, a nacionalni dohodak po stanovniku manji od 6 700 dinara.

U Južnom hrvatskom primorju status nerazvijenih imalo je šest općina (Benkovac, Drniš, Imotski, Knin, Lastovo i Obrovac), gdje je 1971. godine stopa zaposlenosti iznosila ispod 11,5% (Knin 14,3%), a nacionalni dohodak po stanovniku manji od 3 852 dinara, osim općine Knin, u kojoj je nacionalni dohodak iznosio 4 391 dinar.

Kao što se vidi, općine sa statusom nerazvijenih imaju u pojedinim makroregijama različito visoke stope zaposlenosti i različite iznose nacionalnog dohotka, ali, unutar iste makroregije, bez izuzetka, imaju najniže stope zaposlenosti i najmanji nacionalni dohodak po stanovniku.

Razvijenost i struktura sadašnje privrede kao indikator daljeg društveno-ekonomskog razvoja SR Hrvatske

Nerazvijena društva karakterizira visok udio aktivnog stanovništva u primarnom sektoru, a visok udio zaposlenih u tercijarnom sektoru značajka je razvijenijih društava. Iz navedenog proizlazi zaključak, da je stupanj razvijenosti tercijarnog sektora djelatnosti odraz jače ili slabije razvijene ekonomske baze primarnog i sekundarnog. Tercijarni sektor je društveno-ekonomska nadgradnja primarnog i sekundarnog sektora. Što je ekonomska baza jednog kraja razvijenija, to je njegova društveno-ekonomska nadgradnja razgranjenija i obratno.

Na osnovi navedenog, možemo zaključiti da se daljnji društveno-ekonomski razvoj nekog kraja od agrarnog k tercijarnom društvu može predvidjeti na osnovi stupnja razvijenosti i strukture njegovih gospodarskih grana.

U SR Hrvatskoj je tercijarni sektor još uvijek slabo razvijen (kao i u čitavoj Jugoslaviji), što se neposredno odražava u relativno slabijoj zaposlenosti. Industrija se ne razvija tempom koji bi omogućavao stvaranje radnih mjesta za sve one što napuštaju poljoprivredu ili dolaze u radnu dob. Zbog toga dolazi do relativno velike stope odlaska na privremeni rad u inozemstvo. Razvoj pak tercijarnog sektora SR Hrvatske (kao društvene nadgradnje), koji bi trebao zapošljavati sve veći broj radne snage, prvenstveno ovisi o daljnjem razvoju ekonomske baze primarnog i sekundarnog sektora.

Iz tablice 4 se vidi da u SR Hrvatskoj glavnu gospodarsku granu, koja daje najveći dio nacionalnog dohotka, predstavlja industrija i rudarstvo. Relativno značenje industrije i rudarstva u gospodarstvu SR Hrvatske, međutim, opada, i to od 1964. Istovremeno raste značenje

Tabl. 4. Glavne gospodarske grane Hrvatske prema postotnom udjelu u stvaranju nacionalnog dohotka¹

Nacionalni dohodak	1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971. ²
Ukupno ³	9 512	11 400	14 705	19 529	24 070	25 043	27 364	31 728	38 670	49 987
Industrija i rudarstvo	42,0	41,4	42,3	40,2	35,5	32,6	33,2	31,9	32,7	33,1
Poljoprivreda i ribarstvo	21,3	21,0	19,7	20,0	21,8	20,8	18,1	17,0	15,4	14,9
Trgovina, ugostiteljstvo i turizam	12,4	12,8	14,4	16,5	19,2	21,6	23,8	24,2	24,6	25,3
UKUPNO	75,7	75,2	76,4	76,7	76,5	75,0	75,1	73,5	72,7	73,3

¹ Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1972, Tab. 6—3.² Prethodni rezultati.³ U milijunima dinara.

trgovine, ugostiteljstva i turizma, koji se po udjelu u stvaranju nacionalnog dohotka od 1967. godine nalaze na drugom mjestu, iza industrije i rudarstva. Do spomenute godine na drugom mjestu se nalazila poljoprivreda (s ribarstvom), koja je sada po udjelu u stvaranju nacionalnog dohotka na trećem mjestu.

Opadanje relativne važnosti poljoprivrede kao gospodarske grane u skladu je s ranije spomenutim teorijskim postavkama J. Fourastièa. Ne ohrabruje činjenica da je porast značenja trgovine, ugostiteljstva i turizma u stvaranju nacionalnog dohotka praćen opadanjem udjela industrije i rudarstva. Međutim, društveno-ekonomski razvoj može ubrzati samo gospodarska djelatnost visoke produktivnosti, a to je — prema Fourastièu — industrija i rudarstvo. Trgovina, ugostiteljstvo i turizam su naprotiv djelatnosti tercijarnog sektora, koji karakterizira relativno niska produktivnost.

Već i navedeno kretanje udjela pojedinih gospodarskih grana u stvaranju nacionalnog dohotka daje naslutiti da postojeća struktura hrvatske privrede ne može osigurati njen brži društveno-ekonomski razvoj. No slabosti su još i veće.

Poljoprivreda kao glavna gospodarska grana primarnog sektora svojim se razvojem u potrebnoj mjeri ne prilagođava promjenama koje nastaju jačanjem sekundarnog i tercijarnog sektora. Opadanje broja aktivnog stanovništva u poljoprivredi SR Hrvatske nije, naime, znak povećanja produktivnosti i strukturalnih promjena poljoprivrede, jer nju i dalje karakterizira sitan, fragmentiran i raštrkan seljački posjed, s pretežno prehrambenom (za vlastite potrebe) orijentacijom proizvodnje. Opadanje broja aktivnog stanovništva u poljoprivredi SR Hrvatske više je odraz ruralnog eksodusa, koji prvenstveno nastaje zbog toga što poljoprivreda ne osigurava ne samo određeni životni standard već često ni potrebnu životnu egzistenciju.

Opadanje udjela zaposlenih u poljoprivredi SR Hrvatske trebalo bi pratiti stvaranje poljoprivrednih gospodarstava ne samo određenog maksimuma (socijalni limit) već i određenog minimuma površine (ekonomski limit koji osigurava rentabilnost poslovanja), okupljanje (konsolidacija posjeda) i mehanizacija poljoprivrede, kao i jačanje proizvodnje za tržište (specijalizacija poljoprivrede, ovisno o lokalnim prirodnim uvjetima i potrebama tržišta).

Trgovina, ugostiteljstvo i turizam su kao gospodarska grana dio slabije produktivnog tercijarnog sektora, pa ih prvenstveno treba shvatiti kao dio društvene nadgradnje. Njihova razvijenost bi u idealnim uvjetima razvoja trebala biti odraz stupnja razvijenosti gospodarskih djelatnosti primarnog i sekundarnog sektora.

Turizam, osim toga, »boluje« i od drugih slabosti. On je pretežno sezonskog karaktera, što u sektoru zapošljavanja stvara niz problema. Ovisan je i o nizu negospodarskih faktora, prirodnih i društveno-političkih. Prihodi iz ove grane privrede nizu zbog toga uvijek sigurni.

U jugoslavenskom gospodarskom sustavu ova grana privrede ne donosi turističkim organizacijama i turističkim područjima mnogo prihoda čak ni u najpovoljnijim uvjetima za turizam. Situaciju turizma dobro

Tabl. 5. Glavne gospodarske grane Hrvatske prema udjelu u zaposlenosti¹

ZAPOSLENOST	1961.	1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971
Ukupna ²	852	872	894	945	959	926	913	917	931	966	1 003
Industrija i rudarstvo %	302	310	323	341	353	344	342	337	344	355	368
	35,4	35,5	36,1	36,1	36,8	37,1	37,4	36,7	36,9	36,7	36,7
Trgovina i ugostiteljstvo %	79	88	90	97	99	99	105	107	115	125	137
	9,3	10,1	10,1	10,3	10,3	10,7	11,5	11,7	12,3	12,9	13,6

¹ Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske 1972, Tabl. 4-1, 4-2.² Vrijednosti u tisućama.

prikazuju slijedeće rečenice, napisane povodom buma turističke privrede Jugoslavije u 1973. godini, kada se od turizma očekivao prihod od 600 milijuna \$⁸.

»Dobit dobrog dijela turističke privrede, posebno sezonskog ugostiteljstva, iskazat će se kao minimalna, a rentabilnost poslovanja bit će dovedena na rub provalije. Turizam, koji prevrće milijune dolara i milijarde dinara, ostaje — u našim specifičnim uvjetima privređivanja — bogataš praznog džepa.

Možda će upravo taj nesklad između golemog prometa i malih poslovnih efekata natjerati odgovorne činioce da ozbiljnije razmisle o sadašnjem nepovoljnom položaju te djelatnosti⁸.

Spomenuti nesklad nije nažalost nov, a ne opaža se ni želja da se uskladi. Kako pak glavninu jugoslavenskog prihoda od turizma daje SR Hrvatska, to taj nesklad najjače pogađa upravo hrvatsku privredu.

Smatramo da je razvoj turizma potreban jer su u mnogim krajevima naše zemlje ljepota prirode i bogatstvo kulturne baštine glavni elementi gospodarske valorizacije. Turizam je doveo do gospodarskog i društvenog oživljavanja mnogih naših područja u kojima je poboljšao demografsku strukturu i smanjio stope iseljavanja. Turizam, međutim nije djelatnost koja bi »vukla« razvoj i ostalih gospodarskih grana.

Navedeni udio glavnih privrednih grana u stvaranju nacionalnog dohotka i navedena situacija u poljoprivredi i turizmu pokazuju da struktura hrvatske privrede traži jačanje njezinih glavnih gospodarskih grana iz primarnog i sekundarnog sektora djelatnosti, prvenstveno poboljšanje strukture i produktivnosti poljoprivrede, kao i razvoja industrije.

Glavna privredna grana SR Hrvatske, prema učešću stvaranja nacionalnog dohotka i zaposlenosti, jest industrija i rudarstvo. Iz tablice 5 se vidi da u toku posljednjih deset godina trećina ukupno zaposlene radne snage radi u industriji i rudarstvu Hrvatske. Međutim, udio zaposlenosti u toj gospodarskoj grani SR Hrvatske sporo raste jer se — prema postotku zaposlena stanovništva u sekundarnom sektoru (1971. 31,7%) — SR Hrvatska nalazi tek u izrazito razvojnoj fazi industrijalizacije. (Udio zaposlenih u sekundarnom sektoru Slovenije 1971. iznosio je čak 45,5% ukupnog aktivnog stanovništva). U toj fazi industrijalizacije udio zaposlenosti u sekundarnom sektoru trebao bi relativno brže rasti. Suprotno tome, u tablici 5 opaža se da je u razdoblju od 1965. do 1970. zaposlenost u industriji i rudarstvu opala, što je bila posljedica uvođenja društveno-ekonomske reforme. Zaposlenost, koju je SR Hrvatska u industriji i rudarstvu imala 1965., ponovno je dostignuta tek 1970. godine.

No ni navedeni stupanj industrijskog razvoja nije bio jednak u svim područjima SR Hrvatske. U tom pogledu postoje znatne regionalne razlike koje bi se mogle štetno odraziti na njihov daljnji društveno-ekonomski razvoj.

Stopa zaposlenosti u industriji i rudarstvu veća je od prosjeka SR Hrvatske (8,5%) u Sjevernom hrvatskom primorju (10,2%) i Središnjoj Hrvatskoj (9,6%), dok je znatno niža u Istočnoj Hrvatskoj (7,7%), Gorskoj Hrvatskoj (5,5%) i Južnom hrvatskom primorju (5,9%).

⁸ Članak u Večernjem listu Zagreb od 25. i 26. kolovoza 1973. godine pod naslovom Bum (orag).

Tab. 6. Stope zaposlenosti u društvenom sektoru Hrvatske 1971. godine po makroregijama¹

	Broj stanovnika	Z A P O S L E N O			
		Ukupno		Industrija i rudarstvo	
		Broj	%	Broj	%
SR Hrvatska	4 426 221	1 004 675	22,7	374 485	8,5
Istočna Hrvatska	858 136	167 773	19,5	66 233	7,7
Središnja Hrvatska	2 132 620	496 729	23,3	205 850	9,6
Gorska Hrvatska	176 722	29 517	16,7	9 697	5,5
Sjeverno hrvatsko primorje:	428 669	142 519	33,2	43 676	10,2
Južno hrvatsko primorje	830 074	168 137	20,2	49 029	5,9

¹ Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske 1972, Tabl. 41—3, 42—2.

Značenje industrije i rudarstva u gospodarstvu pojedinih makroregija SR Hrvatske, prema udjelu u ostvarenom nacionalnom dohotku, vidi se iz Tabl. 7. Opaža se da industrija i rudarstvo u svim makroregijama SR Hrvatske stvaraju relativno najveći dio nacionalnog dohotka, ali u udjelima ne većim od 27,2 do 36,0%. U trima kontinentalnim makroregijama SR Hrvatske industriju po udjelu u stvaranju nacionalnog dohotka slijedi poljoprivreda (osim u Središnjoj Hrvatskoj gdje je Zagreb jak trgovačko-ugostiteljski centar), a u primorskim makroregijama trgovina, ugostiteljstvo i turizam, dok je poljoprivreda relativno malog značenja (daje manji nacionalni dohodak od građevinarstva).

Tabl. 7. Makroregije SR Hrvatske prema udjelu glavnih gospodarskih grana u stvaranju nacionalnog dohotka 1971. (u %)¹

	1	2	3	1, 2, 3	4	1, 2, 3, 4
	Industrija i rudarstvo	Građevinarstvo	Poljoprivreda	Ukupno	Trgovina, ugostiteljstvo i turizam	Ukupno
SR Hrvatska	32,7	12,9	15,4	61,0	24,6	85,6
Istočna Hrvatska	32,1	7,7	29,5	69,3	18,7	88,8
Središnja Hrvatska	36,0	12,4	15,4	63,8	24,4	88,2
Gorska Hrvatska	27,2	11,3	20,1	58,6	16,0	74,6
Sjeverno hrvatsko primorje	29,2	14,8	5,5	49,5	29,3	78,8
Južno hrvatsko primorje	27,8	15,2	11,0	54,0	27,9	81,9

¹ Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske 1972, Tabl. 41—3, 43—1.

Pregled pojedinih grana industrije i rudarstva SR Hrvatske, prema broju radne snage koju zapošljavaju, pokazuje (Tabl. 8, grupe 3 i 6) da dvije industrijske grupe zapošljavaju preko 50% ukupno zaposlenih u industriji i rudarstvu. Najviše radne snage zapošljava grupa 3, koju čine metalna industrija, brodogradnja, elektroindustrija i kemijska industrija, a onda grupa 6, koju čini tekstilna industrija, industrija kože, obuće i gume. S oko 10% zaposlenih slijedi grupa 5, koju čine drvna industrija i industrija papira i grupa 7, s približno isto toliko zaposlenih, a koju čine prehrambena industrija i industrija duhana. Navedene grupe su u 1971. godini zapošljavale 77,5% ukupne radne snage, zaposlene u industriji i rudarstvu Hrvatske.

Struktura industrije i rudarstva, određena na osnovi broja zaposlenih, regionalno, međutim, dosta odudara od prosječne za SR Hrvatsku. I tu postoje znatne razlike između triju kontinentalnih i dviju primorskih makroregija republike.

U Istočnoj i Središnjoj Hrvatskoj najviše radnika zapošljavaju industrijske grane grupe 3 (metalna industrija, brodogradnja, elektroindustrija i kemijska industrija) i grupe 6 (tekstilna industrija, industrija kože, obuće i gume), s tom razlikom što je u Istočnoj Hrvatskoj po broju zaposlenosti na prvom mjestu grupa 6, a u Središnjoj Hrvatskoj grupa 3. U obje makroregije SR Hrvatske te dvije grupe industrijskih grana zapošljavaju više od 55% radne snage. Preostala radna snaga u Istočnoj Hrvatskoj (33,0%) uglavnom radi samo u grupama 5 (drvna industrija i industrija papira) i 7 (prehrambena industrija i industrija duhana), dok je u Središnjoj Hrvatskoj preostali broj zaposlen u više grupa (naročito u 1, 2 i 8). I u Gorskoj Hrvatskoj glavnina (74,6%) radne snage radi u industrijskim granama dviju grupa, najviše u grupi 5, pa onda u grupi 3.

U obim primorskim makroregijama najveći broj industrijske radne snage radi u industrijskim granama grupe 3, i to u udjelima od 48,2% u Sjevernom hrvatskom primorju, odnosno 44,7% u Južnom hrvatskom primorju. Preostali broj radne snage je u većoj mjeri raspoređen u više grupa nego u kontinentalnim makroregijama, ali opet različito u Sjevernom hrvatskom primorju od rasporeda u Južnom hrvatskom primorju. U Sjevernom hrvatskom primorju iza grupe 3 najviše radnika (14,6%) zapošljava grupa 1 (gospodarske grane energetskih izvora), pa tek onda u znatno manjoj mjeri grupe 6 i 7. U Južnom hrvatskom primorju iza grupe 3 najviše radnika zapošljavaju (u dosta jednakim udjelima) industrijske grane grupe 2 (crna metalurgija, metalurgija obojenih metala i prerada nemetala), 4 (industrija građevinskog materijala), pa grupe 6 i 7.

Kao što se vidi, pojedine makroregije SR Hrvatske imaju specifičnu strukturu industrije. Osim specifičnosti industrijske strukture, pojedine makroregije imaju i nejednaku produktivnost industrijske proizvodnje.

Ako se produktivnost industrije SR Hrvatske 1970. godine, mjerena ostvarenim nacionalnim dohotkom jednog industrijskog radnika, označi indeksom 100, onda je te iste godine produktivnost industrije po makroregijama bila slijedeća:

Istočna Hrvatska 81,9%, Središnja Hrvatska 102,6%, Gorska Hrvatska 72,4%, Sjeverno hrvatsko primorje 115,5% i Južno hrvatsko primorje 106,8%.

Tab. 8. Zaposlena radna snaga u pojedinim grupama industrije i rudarstva 1969. godine¹

Grupe djelatnosti	SR Hrvatska	Istočna Hrvatska	Središnja Hrvatska	Gorska Hrvatska	Sijevno hrvatsko primorje	Južno hrvatsko primorje
Ukupno zaposleno u indu- striji i rudarstvu	100% 343 890 100 %	16,7% 57 311 100 %	55,4% 190 425 100 %	3,2% 11 118 100 %	11,7% 40 322 100 %	13,0% 44 714 100 %
Proizvodnja, prijevoz i di- stribucija električne ener- gije, te proizvodnja i pre- rada ugljena i nafte	100% 24 754 7,2%	5,3% 1 309 2,8%	59,8% 14 815 7,8%	1,4% 345 3,1%	23,9% 5 919 14,6%	9,6% 2 366 5,3%
Crna metalurgija, meta- lurgija obojenih metala i prerada nemetala	100% 18 961 5,5%		60,8% 11 523 6,1%	2,0% 382 3,4%	8,4% 1 594 3,9%	28,8% 5 462 12,2%
Metalna industrija, brodo- gradnja, elektroindustrija i kemijska industrija	100% 115 222 33,5%	12,4% 14 319 25,1%	51,4% 59 236 31,1%	1,9% 2 237 20,1%	16,9% 19 448 48,2%	17,4% 19 932 44,7%
Industrija građevinskog materijala	100% 16 736 4,9%	16,2% 2 706 4,7%	38,4% 6 432 3,4%	2,5% 423 3,8%	12,9% 2 157 5,3%	30,0% 5 018 11,2%
Drvena industrija i indu- strija papira	100% 37 241 10,8%	31,0% 11 567 20,5%	43,6% 16 234 8,5%	16,4% 6 094 54,5%	7,9% 2 961 7,3%	1,1% 385 0,9%
Tekstilna industrija, indu- strija kože, obuće i gume	100% 77 295 22,5%	24,6% 18 985 33,1%	61,9% 47 818 25,1%	1,1% 868 7,8%	5,2% 4 035 10,0%	7,9% 5 561 12,4%
Prehrambena industrija i industrija đubana	100% 37 313 10,8%	19,7% 7 349 12,8%	57,0% 21 264 11,2%	1,6% 599 5,4%	8,0% 2 979 7,4%	13,7% 5 122 11,5%
Ostala industrija	100% 16 336 4,8%	6,6% 1 076 1,8%	80,1% 13 112 6,8%	0,9% 143 1,9%	7,3% 1 229 3,3%	4,9% 808 1,8%

¹ Izvor: Podaci dobiveni od Zavoda za statistiku SR Hrvatske

Vidi se da je prosječnoj produktivnosti industrije SR Hrvatske bila najbliža Središnja Hrvatska, da je znatno ispod prosjeka bila Gorska Hrvatska i Istočna Hrvatska, a znatno iznad prosjeka Sjeverno hrvatsko primorje i Južno hrvatsko primorje.

Očito je da je navedena nejednaka produktivnost industrije pojedinih makroregija SR Hrvatske posljedica nejednake opremljenosti suvremenim strojevima, nejednake organizacije rada, različitog udjela zastupljenosti visoko kvalificirane radne snage, ali je prvenstveno nejednaka produktivnost ipak posljedica strukturnih razlika same industrije.

U Gorskoj i Istočnoj Hrvatskoj najveći broj radne snage zapošljavaju nepropulzivne (nerazvojne) industrijske grane (drvena industrija, tekstilna industrija, industrija kože, gume i obuće te prehrambena industrija). U obim primorskim makroregijama najviše radne snage zapošljavaju propulzivne (razvojne) ili prateće (pomoćne propulzivnim) industrijske grane (prerada metala, crna i obojena metalurgija, kemijska industrija, prerada nafte, proizvodnja celuloze i papira).

Iz navedenog proizlazi da je industrija SR Hrvatske po makroregijama strukturalno dosta različita, ali u cjelini dosta komplementarna. Nejednaka struktura industrije po makroregijama, naročito s obzirom na zastupljenost propulzivnih i nepropulzivnih industrijskih grana, odražava se u nejednakoj produktivnosti industrijske proizvodnje. Za brži društveno-ekonomski razvoj SR Hrvatske potrebno je općenito jačati njenu industriju, ali, da bi budući razvoj republike bio regionalno ravnomjerniji, potrebno je poboljšati strukturu industrije, prvenstveno u Gorskoj i Istočnoj Hrvatskoj, ali i u Središnjoj Hrvatskoj.

Summary

THE STRUCTURE OF THE ACTIVE POPULATION OF SR CROATIA AS AN INDICATOR OF ITS LEVEL OF ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT

by

Ivan Crkvenčić

Taking J. Fourastiés theoretical premises for his startingpoint, the author is trying to define the levels of socio-economic development (from an agrarian towards a tertiary society) of the Yugoslav Republics and Autonomous Regions on the basis of 1953 and 1971 data concerning the percentages of the active population employed in the three sectors of activity. He elaborates this problem in minute detail for the territory of SR Croatia and its 5 macro-regions. He has supplemented his discussion on SR Croatia with a study of the correlation between the level of socio-economic development and the rates of employment and the national income in the Croatian macro-regions. The method of statistical analysis applied in this study demonstrates that in 3 of the macroregions (Eastern Croatia, Central Croatia and South Croatian Littoral) the correlation is linear and that in 2 macroregions (Upland Croatia and North Croatian Littoral) this correlation is represented by exponential curves. The author further compares the administrative criteria for awarding the undeveloped status to communes in SR Croatia with the foregoing analysis of the correlation between

the level of socio-economic development, the rates of employment and the national income. He concludes that communes bearing the undeveloped status belonging to different macro-regions have (1971) differing rates of employment and differing national incomes, but they all, without exception, have the lowest rate of employment and the smallest national income within their macro-regions. Starting from the assumption that the better developed the economic basis of a region (primary and secondary sectors), the better developed will be its socio-economic superstructure (tertiary sector), and vice versa, the author analyzes the main branches of Croatian economy in view of their share (in %) in employment and in the national income. He arrives at the conclusion that the present structure of Croatia's economy asks for a strengthening of the main branches of economy pertaining to the primary and secondary sectors of activity, primarily the strengthening and improvement of the structures of industry and agriculture.